

**„ТИ СНЕ ОТ НЕБЕСАТА ПЛАМЪК...“ –
ПРОМЕТЕЕВИЯТ КОМПЛЕКС И ТВОРЧЕСТВОТО
НА ПЕНЧО СЛАВЕЙКОВ**

Ивана Витанова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**“TI SNE OT NEBESATA PLAMAK...” –
THE PROMETHEUS COMPLEX
AND PENCHO SLAVEYKOV’S WORKS**

Ivana Vitanova
Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

A lot has been written about Pencho Slaveykov and his works in which “my father in me“, the generational conflict between “the old generation“ and “the young generation“ and Prometheus’ image have an essential place. Those are three concepts which in the following paper will be analysed through Gaston Bachelard’s idea about The Prometheus complex. This is a way to represent a new point of view on those concepts and their meaning. Pencho Slaveykov’s Prometheus complex has two extents. Each one has its own features and displays itself in different ways in his works.

Keywords: Pencho Slaveykov, Gaston Bachelard, The Prometheus complex, three concepts, Petko Slaveykov

Когато се пише за Пенчо Славейков и се разглежда творческото му наследство, включващо както литературнохудожествените му текстове, така и литературнокритическите, не могат да се подминат три концепта¹, определящи характера на самия Пенчо Славейков като творец, а и на естетическите му възгледи: „баща ми в мен“, поколенческият конфликт „млади и стари“ и експлицитното и имплицитното присъствие на митичния образ на Прометей в някои негови художествени текстове. Има много литературноисторически изследвания² (Ан-тов/Antov 1992; Баева/Baeva 1997; Жечев/Zhechev 1995; Кирова/Kirova 1992, 1997; Станева/Staneva 2018; Тотев/Totev 2006; Хра-

¹ В настоящия текст ще използваме термините *концепт* и *концептуални опори* и за трите споменати тематични ядра, през които се мисли и тълкува голяма част от творческото наследство на Пенчо Славейков.

² Всички от посочените автори ще бъдат цитирани нататък в изложението.

ва/Hranova 1996), посветени на всеки един от трите концепта и анализиращи подробно мястото и значението им в цялостната естетическа и светогледна система на Пенчо Славейков.

В този смисъл споменатите по-горе концептуални опори могат да бъдат разгледани и през един друг, обединяващ ги ракурс, неприлаган досега спрямо Пенчо Славейков и творчеството му – философската идея на Гастон Башлар за Прометеевия комплекс. Настоящият доклад си поставя за цел да проследи и разгледа измеренията и проявленията на Прометеевия комплекс в някои текстове на Пенчо Славейков и как концептът „баща ми в мен“ и концептът за поколенчески конфликт „млади и стари“ могат да се тълкуват през и чрез този комплекс.

В „Поетика на пространството“ (1958 г.), в раздела „Психоанализа на огъня“, Гастон Башлар разглежда ролята и мястото на огъня в човешкия живот и тълкува страхопочитанието към огъня като нещо, на което се учим. Според философа „огънят има преди всичко *социален*, а след това *природен* характер“ и всъщност „въпросът за личното опознаване на огъня е въпрос на *изкусно непослушание*“; детето иска да прилича на баща си и като един малък Прометей то открадва кибрита (Башлар/Bashlar 1988: 266 – 267). Гастон Башлар отбелязва следното „под името *Прометеев комплекс*³ да се разбират всички стремления, които ни тласкат да *знаем* колкото бащите си и повече от тях, колкото учителите си и повече от тях“ (Башлар/Bashlar 1988: 268).

От смисъла, който философът влага в това понятие, става ясно, че Прометеевият комплекс е изцяло присъщ на Пенчо Славейков. Прометеевият комплекс в текстовете му има две измерения. Едното се проявява в опитите за синовна идентификация⁴, в стремежите синът да постигне *колкото* баща си Петко Славейков и „бащите по избор“⁵, в порива към отъждествяване с бащата⁶ и чрез художественото си творчество да покаже и докаже, че е бащин наследник. Другото измерение се проявява чрез жестовете, заявяващи желанието и готовността

³ Курсивът тук и по-долу в цитата е на Г. Башлар.

⁴ Милена Кирова разглежда подробно опорните точки на модела на синовна идентификация, конструиран в три основни текста от творчеството на Пенчо Славейков (вж. Кирова 1997).

⁵ По-нататък в изложението ще бъде изяснено какво се има предвид под „бащи по избор“.

⁶ Петко Тотев тълкува самото название „Баща ми в мен“ като израз на единосьщност и говори за предпочитането на Пенчо Славейков за тъждество, единородство, единосьщност с баща си (вж. Тотев 2006).

да знае и да надмогне делото на „бащите“ и „учителите“, като така да постигне *повече* от тях.

Редно е да се спрем на въпроса кои точно за Пенчо Славейков са „бащите“ и „учителите“. Катя Станева хвърля нова светлина върху отношенията между бащата и сина Славейкови, като прави опит за ревизиране на наследствата в прочита на Българското възраждане от Пенчо Славейков. Според нея „в знаменития „къс очерк“ за основния смисъл и характер на „Българската поезия. Преди“ Синът смело и умело, присвояващо борави с харизматичния коефициент на постигнатото от Бащата“, но също така „Синът припознава и други бащински фигури – Каравелов, Ботьов“ (Станева/Staneva 2018: 101). К. Станева говори за кръвното родство и за „родството по избор“ (Станева/Staneva 2018: 109). Именно в припознаването на Каравелов и Ботев като бащински фигури, а не самоизтъкването на кръвното родство с Петко Славейков, се състои смисълът на употребеното по-горе „бащи по избор“. А за свои учители сам Пенчо Славейков приема руските художници на словото – „почнал да се уча, като поет, у русите“, и признава, че от тях е приел „диренето на човека дори и в звяра“ (Славейков/Slaveykov 2009: 95 – 97).

Има редица примери из творческото наследство на Славейков-син, които отразяват стремежите му да постигне *колкото* „бащите“ и да покаже, че да бъде творец, е всъщност изначално предопределено призвание и негова задача е да се развива в попрището на „бащите“ и „учителите“ си. Когато говори за Христо Ботев, Пенчо Славейков търси сходства между себе си и поета революционер и прави опит да докаже единородството си с него. Това си проличава в следното признание, което прави: „от поетите на миналото, Ботйов е най-свиден нам [...] той стои най-близко до нашата душа. Живот и поезия у него е едно“ (Славейков/Slaveykov 2009: 89).

По-сложно обаче се конструира концептът „баща ми в мен“⁷, който е в основата на идеята за синовна идентификация. Особеностите на опита на Пенчо Славейков за идентифициране с баща си Петко Славейков според М. Кирова могат да бъдат интерпретирани чрез функционалността на тяхното символно битие, което притежава две различни степени на поетична изява (Кирова/Kirova 1997: 224). Спо-

⁷ А. Хранова определя „баща ми в мен“ като „наратив“ и според нея той е в основата на „модерния разказ за предхождащото“, който прилича на възрожденския: Паисий казва „имали сме царе“, а Пенчо Славейков произнася „имали сме бащи“ (вж. подробно Хранова/Hranova 1996).

ред изследователката първата степен в изграждането на образа на бащата се осъществява посредством асоциации с фигури на властта, а втората степен прави символично изместване и борава с образите на Слънцето и Балкана.

Най-яркото проявление на това измерение на Славейковия Прометеев комплекс откриваме в биографията на Иво Доля. Разказвачът експлицитно въвежда идеята, че синът е като бащата: „защото синът е същи той. Всичко, що е интересувало бащата, интересува и сина; борава всичко, що е боравил и той“ (ПСб/PSb). В тези думи на Иво Доля си проличава стремежът на сина да постигне *колкото* бащата. Друго такова проявление на Пенчо-Славейковия Прометеев комплекс откриваме в определяния като автобиографичен очерк „Олаф ван Гелдерн“: „Като баща си, той често обича да мисли не както другите, и не само да мисли, а и говори що му е на сърце. За неприятностите от това малко го е еня: може би защото предпочита приятността – да реже с ножът изострен на бащино точило, и така да не пречи, а да дава свободен размах на своя натюрел. Бащино наследство е у него и обичта му към всичко достойно за обич; а при друго едно наследство – светата злоба – нашият поет се е постарал да попритури и от себе си нещичко“ (ПСa/PSa). В същия текст се споменава, че поетическите чувства и интереси на Ван Гелдерн са възприети първо от „руските художници на словото“, но след това се добавя: „едва ли тия обични нему руски чародейци биха му въздействали тъй, ако неговата душа не би била сгодна почва за такива въздействия, ако баща му – сам техен възпитаник – не бе му оставил наследствено разположение за възприемане на чувства на човещина към човека...“ (ПСa/PSa). Всичко това илюстрира стремежа на сина Славейков да идентифицира творческото си съзнание с това на кръвния баща. Те доказват, че синът живее единствено като продължение на своя баща (Кирова/Kirova 1992: 184). Пенчо Славейков носи същия агресивен, деятелен, месиански дух като баща си и също се стреми към отваряне на нови врати и прозорци за проветряване на културния въздух у нас (Жечев/Zhechev 1995: 198).

Отношението на сина Славейков към „бащите“ е амбивалентно. Стремежът за надмогване на наследството и желанието да постигне *повече* от „бащите“ изграждат второто измерение на неговия Прометеев комплекс. Редица са проявленията на това оттласкване от наследството. Те могат да се разглеждат, от една страна, като израз на бого-

борчеството⁸, опълчването срещу Бащата, което е заложено в митологичния образ на титана Прометей⁹, а от друга страна, като основна черта на конфликта „млади и стари“. Варианти на експлицитно или имплицитно присъствие на Прометей срещаме в две произведения на Пенчо Славейков – „Симфония на безнадеждността“ и „Cis moll“¹⁰.

Пенчо Славейков изтъква: „макар млад, г. К. Христову мястото не е между младите поети“ (Славейков/Slaveykov 2009: 99 – 101); определя Стоян Михайловски като „далечен духовен роднина“ на младите, а Пейо Яворов като „най-младият от младите“. Като проявление на стремежа на „младите“ за постигане на *повече* от бащите и повече от „старите“ могат да се изтъкнат промените в областите на тематичния обхват и на поетическия език. Младият Славейков пише: „Езикът на нашите млади поети е индивидуален. Той не е тежък и изкълчен“; Вазовият език е „гладък и безсъдържателен“ (Славейков/Slaveykov 2009: 104), след което заявява, че „Това, което са дъвкали нашите бащи, просто на просто е срамота да го предъвкваме и ние“ (Славейков/Slaveykov 2009: 104). За него разликата между „младите и старите“ е и в темите, които първите разглеждат, и в начина, по който ги разгръщат в творчеството си. „Животът и делата на нашите бащи са били посветени на пряка служба на живота, – нашите дела и цели са и по-други, и по-мъчни: ние се борим да спечелим битвите в душите на днешния човек“ (Славейков/Slaveykov 2009: 104). Славейков поставя главната цел пред младата българска поезия, която трябва да освободи личността „от призраците на миналото, от традиции, установления и понятия, които налагат окови на волята на съзнателния човек и убиват неговата жизнерадост“ (Славейков/Slaveykov 2009: 109). И всъщност чрез реализирането на тази цел „младите“ ще постигнат *повече* от своите „бащи“. Стремленията на Славейков за надмогване на наследеното от „бащите“ и завареното от „старите“ Соня Баева обяснява със страстта му да надхвърли „опълченските“ кръгозори на нашата литература и да я изведе извън границите на България (Баева/Baeva 1977: 48 – 50).

⁸ Според М. Кирова богоборецът у Пенчо Славейков е моделиран с чертите на културен герой, а образът на Прометей в неговите текстове пази своята изначална архитипна нагласа на вечно-недоволният-син, агресивният бунтар, непокор(е)ният воин (вж. Кирова 1992).

⁹ Повече за проекциите на образа на Прометей при Пенчо Славейков – Прометей като архитипа на героя, като архитипа на твореца, който е неразбран от тълпата и е самотен в своята извисеност (вж. Антонов 1992).

¹⁰ „Ти имаш свой особен дял... Ти сне/ от небесата пламък прометеев“ (вж. ПСа/PSa).

Към тълкуването на конфликта „млади и стари“ и неговото по-добро осъзнаване и разбиране може да се добавят и любопитните изводи, до които достига Спиридон Казанджиев в статията „Психология на възрастите“. Той анализира качествена метаморфоза, която настъпва в психиката на човека през различните етапи от неговото възрастово развитие – детство, юношество, зрялост и старост. С. Казанджиев изтъква определени черти, които характеризират всеки един от етапите. За юношеството е характерна доминацията на половия инстинкт; една от чертите, които се наблюдава при юношите, е стремежът към свобода от авторитет. Това се проявява в отчуждаването от родители и бащин дом, в романтичен нагон към странстване, в омраза към училище и учители и в упорството срещу всяко ограничение (Казанджиев/Kazandzhiev 1925: 128). По-нататък в статията се анализират и основните психологически изменения, които настъпват у човека с преминаването към старческа възраст. При старите хора се наблюдава загриженост за здравето и за душата. Вторичните промени, които настъпват, са отслабване на сетивата и на интереса към околния свят; отслабване на паметта и неподатливост на нови впечатления (Казанджиев/Kazandzhiev 1925: 131 – 132). На базата на тези промени Спиридон Казанджиев прави интересно заключение по отношение на старостта и именно чрез него може най-добре да се синтезира причината, която е в основата на конфликта между младите и старите поколения: „Тия са дълбоките психофизически причини за онова неразбиране на настоящето, което се наблюдава у старите, и за онова обръщане на погледа им от страната на бъдещето към страната на миналото. Така може да се обясни и вечната борба между млади и стари, между бащи и деца, която нерядко е била и художествено възсъздавана“ (подч. е мое – И. В.) (Казанджиев/Kazandzhiev 1925: 132). Тази психологическа призма ни доказва, че всъщност не младите създават конфликта със старите. Те само го подклаждат в стремежа си да се опълчат на авторитетите (в лицето на „бащите“).

Г. Башлар твърди, че Прометеевият комплекс е Едиповият комплекс на интелектуалния живот (Башлар/Bashlar 1988: 268). В „Тотем и табу“ З. Фройд формулира извода, че религията, моралът, обществото и изкуството едновременно водят началото си от Едиповия комплекс (Фройд/Froyd 2013: 248). З. Фройд допуска, че един емоционален процес, зародил се при поколения синове, се пренася върху нови поколения, а от това следва идеята за масова психика, за континуитет в емоционалния живот на хората, за унаследяването на психическите диспозиции, които обаче се нуждаят от допълнителни импулси в индивиду-

алния живот, за да се активират (Фройд/Froyd 2013: 250 – 251). Всеки творец, а всъщност и всеки човек, се стреми да продължи делото на „бащите“ и „учителите“ си и да постигне *колкото* тях, но се опитва и да надмогне наследеното и да направи *повече*, отколкото предходниците си. Това е заложено във всяко поколение. Прометеевият комплекс от смисъла, който Гастон Башлар влага в това понятие, може да обясни сложното и противоречиво отношение на Пенчо Славейков към собствения му баща и към „бащите по избор“. А като допълнителен импулс, който активира унаследяването на психическите диспозиции, може да се разглежда месианската роля, която Пенчо Славейков си приписва. Като старозаветните месии той живее с чувството за вожд, който ще преведе племето от невежеството в обетованата земя на светлината, знанието, духа, културата (Жечев/Zhechev 1995: 213). Обглеждането на трите концепта, заемащи централно място в творчеството на Пенчо Славейков, през идеята на Г. Башлар за Прометеевия комплекс всъщност ни помага да направим още една стъпка към опознаването и разбирането на Пенчо-Славейковата личност.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Антов/Antov 1992:** Антов, П. Митът за Прометей и Пенчо Славейков. // *Литературна мисъл*, 1992, бр. 1–2, 118 – 137. [Antov, P. Mitat za Prometej i Pencho Slaveykov. // *Literaturna misal*, 1992, br. 1–2, 118 – 137.]
- Баева/Baeva 1997:** Баева, С. Две поколения – две епохи (Петко и Пенчо Славейкови). // *Литературна мисъл*, 1977, бр. 10, 48 – 64. [Baeva, S. Dve pokoleniya – dve epohi (Petko i Pencho Slaveykovi). // *Literaturna misal*, 1977, br. 10, 48 – 64.]
- Башлар/Bashlar 1988:** Башлар, Г. *Поетика на пространството*. София: Народна култура, 1988. [Bashlar, G. *Poetika na prostranstvoto*. Sofia: Narodna kultura, 1988.]
- Жечев/Zhechev 1995:** Жечев, Т. *Въведение в новата българска литература*. София: Просвета, 1995. [Zhechev, T. *Vavedenie v novata balgarska literatura*. Sofia: Prosveta, 1995.]
- Казанджиев/Kazandzhiev 1925:** Казанджиев, С. Психология на възрастните. // *Златорог*, 1925, кн. 2–3, 123 – 137. [Kazandzhiev, S. Psihologiya na vazrastite. // *Zlatorog*, 1925, kn. 2–3, 123 – 137.]
- Кирова/Kirova 1992:** Кирова, М. Баща ми в мен. За един тип идентификация на творческото съзнание. // *Летописи*, 1992, бр. 9–10, 171 – 184. [Kirova, M. Bashta mi v men. Za edin tip identifikatsiya na tvorcheskoto saznanie. // *Letopisi*, 1992, br. 9–10, 171 – 184.]

- Кирова/Kirova 1997:** Кирова, М. *Сънят на Медуза. Психоанализа на българската литература*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1997. [Kirova, M. *Sanyat na Meduza. Psihoanaliza na balgarskata literatura*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski“, 1997.]
- Славейков/Slaveykov 2009:** Славейков, П. Българската поезия („Мисъл“, 1906). // *Критическо наследство на българския модернизъм. Том I*. София: Издателски център „Боян Пенев“, 2009, 78 – 112. [Slaveykov, P. *Balgarskata poeziya* (“Misal“, 1906). // *Kriticheskoto nasledstvo na balgarskiya modernizam. Tom I*. Sofia: Izdatelski tsentar „Boyan Penev“, 2009, 78 – 112.]
- Станева/Staneva 2018:** Станева, К. Славейковци, баща и син: ревизиране на наследствата, или културата на Българското възраждане в прочита на младия Славейков. // *П. П. Славейков, д-р К. Кръстев, Ст. Михайловски. Литература и социален опит. Сборник с доклади от едноименната научна конференция с международно участие. 3–4 ноември, 2016, СУ „Св. Климент Охридски“*. София: Парадигма, 2018, 100 – 120. [Staneva, K. *Slaveykovtsi, bashta i sin: revizirane na nasledstvata, ili kulturata na Balgarskoto vazrazhdane v prochita na mladiya Slaveykov*. // *P. P. Slaveykov, d-r K. Krastev, St. Mihaylovski. Literatura i socialen opit. Sbornik s dokladi ot ednoimennata nauchna konferenciya s mezhdunarodno uchastie. 3 – 4 noemvri, 2016, SU “Sv. Kliment Ohridski“*. Sofia: Paradigma, 2018, 100 – 120.]
- Тотев/Totev 2006:** Тотев, П. Отцегугателството не е задължително... // *Словото днес*, 12.10.2006, бр. 30, 6 – 7. [Totev, P. *Ottserugatelstvoto ne e zadalzhitelno...* // *Slovoto dnes*, 12.10.2006, br. 30, 6 – 7.]
- Фройд/Froyd 2013:** Фройд, З. *Тотем и табу*. София: Критика и хуманизъм, 2013. [Froyd, Z. *Totem i tabu*. Sofia: Kritika i humanizam, 2013.]
- Хранова/Hranova 1996:** Хранова, А. Литературноисторическият наратив „Баща ми в мен“. // *Литературен вестник*, 19–26.06.1996 г., бр. 23, 10 – 11. [Hranova, A. *Literaturnoistoricheskiyat narativ “Bashta mi v men“*. // *Literaturen vestnik*, 19–26.06.1996 g., br. 23, 10 – 11.]

ИЗТОЧНИЦИ

- ПСa/PSa:** Славейков, П. Събрани съчинения. Том I. София: Български писател, 1958. [Slaveykov, P. *Sabrani sachineniya. Tom I*. Sofia: Balgarski pisatel, 1958.]
- ПСб/PSb:** Славейков, П. Събрани съчинения. Том II. София: Български писател, 1958. [Slaveykov, P. *Sabrani sachineniya. Tom II*. Sofia: Balgarski pisatel, 1958.]